

Drs. Th.B.F.M. Brinkel

Absolute macht is uit de gratie

'Opgepast!' 'Wantrouw de ceremonieën waarmee de Franse Revolutie en de Mensenrechtenverklaring gevierd worden.' Meedoen met de herdenking van het tweehonderdjarig jubileum van de Franse Revolutie roept in christen-democratische kring nog steeds gemengde gevoelens op. André Louis heeft gelijk in zijn artikel als hij concludeert dat zij in hoge mate de politieke discussie beheerst. De beheersing in het politieke leven door de ideeën die toen naar voren werden gebracht, was oorzaak van de oprichting van christen-democratische partijen. Niet alleen in Nederland, maar ook elders in West Europa en Latijns Amerika. De wisselende houding, nu eens positief, dan weer sterk afwijzend, blijkt ook uit de verschillende artikelen in dit zomernummer.

Contrarevolutionair, of conservatief, is de christen-democratie in ieder geval niet. Getuige bijvoorbeeld Abraham Kuyper zelf, die bij de honderdjarige herdenking (honderd jaar geleden) zei: 'Eer keuren wij nog sterker dan de Revolutionairen het deden, den stand van zaken, gelijk die in 1789, zoo in Parijs als hier te lande, geworden was, af.' Wat de Stuarts deden in Londen, de Bourbons in Parijs en de regenten in de Hollandse steden, was erger dan het vertrappen van de vrijheden van het volk, het was het met voeten treden van Gods eer, aldus Kuyper. Zij riepen de wraak

over zich af, die kwam in de vorm van de Revolutie.¹ In de dagen van Kuyper waren de christen-democraten, dat wil zeggen de anti-revolutionairen en de katholieken rond Schaepman, bereid zich te schikken in 'het liberale staatsgebouw'; de parlementaire democratie, de scheiding van Kerk en Staat, de naleving van fundamentele rechten. Al verwierpen zij de geest waaruit dit bestel was voortgekomen uitdrukkelijk. Via de weg die dat bestel hen bood zouden zij zich zetten aan een betere inrichting en aan het overtuigen van de kiezers, teneinde het gebouw zelf te veranderen.

Bevrijding

Pogingen om universele normen vast te stellen, die recht beogen te doen aan de menselijke waardigheid, zijn zonder meer toe te juichen. Die menselijke waardigheid vindt haar oorsprong in Gods bedoeling met de mens. Die wordt niet gevormd of gemaakt door de volkswil, door meerderheden of door machthebbers. Zij is ook geen privilege van West-Europeanen alleen. Nee, de overheid moet worden gezien als 'dienaresse Gods'. Dat doet reali-

1. Dr. A. Kuyper, *Niet de vrijheidsboom maar het kruis. Toespraak ter opening van de Tiende Deputatenvergadering in het Eeuwjaar der Fransche Revolutie* (Amsterdam 1889) 8.

seren dat die overheid de menselijke waardigheid als van God gegeven heeft te respecteren. De Verklaring van de Rechten van de Mens en van de Burger van 1789 is in dat licht waardevol. Zij kan gezien worden als een poging om dat gegeven in de taal van die tijd en voor die omstandigheden begrijpelijk te maken. Vandaar dat er kennelijk ook zoveel geestelijken betrokken waren bij de opstelling ervan, zoals De Valk beschrijft. En juist die geestelijken drongen er – tevergeefs – op aan de Bron van die rechten te vermelden.

De Franse Verklaring is trouwens niet de enige, zoals uit de bijdragen van dit zomernummer blijkt. Zij staat in een lange rij manieren waarop de rechten van de onderdanen ten opzichte van de overheid zijn geformuleerd. Zij is bepaald niet het exclusieve produkt van de Franse Verlichting. Volgens De Valk is haar inspiratie terug te voeren op aan het christendom ontleende gedachten. Meerdere auteurs wijzen erop dat de Engelse *Bill of Rights*, de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring er aan vooraf waren gegaan, en dat tal van verklaringen zouden volgen. De positieve houding van de christen-democratie ten opzichte van de mensenrechtenverklaringen is ook om historische redenen begrijpelijk. De principiële erkenning van de vrijheid van godsdienst was voor katholieken in Nederland een vorm van bevrijding. De scheiding van Kerk en Staat maakte in de negentiende eeuw herstel van de bisschoppelijke hiërarchie mogelijk. Ook de Afgescheidenen konden op die manier tot vrije kerkvorming komen. De vrijheid van godsdienst werd dan ook door christen-democraten principieel omarmd. Om Kuyper nog eens te citeren: 'Gevloekt alle geestesdwang die het Evangelie stuit en ons aan de revolutionaire theorie ketenen wil; maar gevloekt evenzeer alle geestesdwang, die voor het Evangelie een andere weg dan die der vrije overtuiging ontsluit.'²

Met De Valk kan wat dat betreft gecon-

cludeerd worden dat de Verklaring van de Rechten van de Mens en van de Burger, ontdaan van haar absolute pretenties en eenzijdigheden, toch te beschouwen is als een belangrijke stap in de emancipatie van de mens.

Richtsnoer

Macht behoort ondergeschikt te zijn aan recht. Met de formulering van mensenrechten is een richtsnoer gegeven om overheidsmacht in te perken. De Verklaring had daartoe kunnen dienen, ware het niet dat aan de Franse Revolutie ook filosofieën ten grondslag lagen die boven de menselijke rede geen enkele morele autoriteit erkenden. Normen, ontleend aan het geloof werden afgewezen als onwetenschappelijk. De rede stond boven de religie. Met dit 'ni Dieu, ni maître' werden alle normen die uitgingen boven de macht van de mens verworpen. Zo kon de idee van de mensenrechtenverklaring, die overheidsmacht inperkt, volledig overheerst worden door ongebreideld menselijk streven. Om met Donner te spreken: de golf van pretenties over het menselijk vermogen om te weten en te willen zette een keten van ontwikkelingen in, die uitliepen op het Schrikbewind en later op de alleenheerschappij van Napoleon. Puchinger haalt het inzicht aan van Groen van Prinsterer dat er een diepgaande verstrengeling was tussen de beginselen van de Franse Revolutie en de autoritaire staat. De vrijheid van godsdienst van de Verklaring werd zo overheerst door de opgelegde cultus van de rede. Die geest, die sfeer die aan de Franse Revolutie ten grondslag ligt, werd door de christen-democratie traditioneel verworpen. Ook dit zomernummer zet die afwijzing voort.

De Amerikaanse Revolutie, nauw verwant aan de Franse, werd en wordt veel minder negatief bejegend. Zij heeft dan ook niet geleid tot een Schrikbewind of tot

2. *Ibidem*, 21.

een door de staat ingestelde eredienst. Toch baseerde ook de Amerikaanse Revolutie zich op universele waarheden, bijvoorbeeld dat alle mensen gelijk zijn geschapen en dat zij door hun Schepper begiftigd zijn met onvervreembare rechten, waaronder leven, vrijheid en het nastreven van geluk. De Amerikaanse Revolutie heeft echter niet beleden dat aan de menselijke rede geen beperkingen mogen worden opgelegd. Integendeel, de *Founding Fathers*, waren zich zeer wel bewust dat menselijke macht in toom moest worden gehouden en tegenwichten nodig had. Zij hielden rekening met de menselijke geaardheid (Verkuyl). Dit hebben zij dan ook consequent verwerkt in de Grondwet van 1787. Vandaar ook dat christen-democraten niet de reserves hadden tegenover de Amerikaanse Revolutie, die zij ten opzichte van de Franse ten toon spreidden.

Daarnaast hebben de Fransen ook hun Revolutie willen exporteren, en de macht en welvaart van hun Republiek willen vergroten door buurlanden te bezetten en te gebruiken als wingewesten. De ervaring van Franse bezetting heeft natuurlijk ook haar stempel gedrukt op het oordeel over de Revolutie die daartoe de aanzet had gegeven.

Tegenwichten

De geest van de Franse Revolutie heeft naast haar eigen mensenrechtenverklaringen ook tegenwichten in de samenleving tegen ongebreidelde staatsmacht, uitgeschakeld of ernstig weten te belemmeren. Zij was zelfs wars van alle bronnen van macht anders dan die van de staat en die van de individuele burger. De kerk, de gilden, de adel, uit de Middeleeuwen stammende dragers van eigen autoriteit, heeft zij ontmanteld. De klassieke vrijheidsrechten ten opzichte van de staat, zoals vrijheid van meningsuiting, vrijheid van godsdienst, gelijkheid voor de wet, vallen in haar geest alleen aan individuen toe. De huidige erfenen van de

Franse Revolutie, liberalen en socialisten zien alleen maar een tegenstelling tussen staat en individuele burger. Ook hier heeft de christen-democratie een alternatief te bieden. Zij onderscheidt niet alleen individu en staatsgemeenschap, maar ziet meerdere groepen in de samenleving die dragers van rechten – en plichten – zijn. Immers, in de gemeenschappen met anderen – gezin, kerk, vakbond, et cetera – komt de mens tot zijn recht. In de gemeenschappen met anderen liggen ook de plichten van de mens: de zorg voor de naaste, de zorg voor de leefomgeving. Die groepen zijn dragers van rechten: godsdienstvrijheid is niet alleen een individueel recht, maar ook een recht van een geloofsgemeenschap als geheel, om zich in het openbaar te kunnen uiten, om aanhang te werven, om naastenzorg te organiseren. De vrijheid van meningsuiting is niet alleen een recht van individuele burgers, maar ook van een krantenredactie of van een vakbond. Dergelijke groepen zijn ook dragers van plichten, van 'broederlijke wederzijdse hulp' (Ellul).³

In het recent verschenen 'De Franse Revolutie; een actuele uitdaging' besteedt Henk Woldring met name aandacht aan de Europese eenwording in het licht van de ideeën van de Franse Revolutie. Hij waarschuwt ervoor niet alleen bevoegdheden over te dragen aan de 'Brusselse overheid', maar op sociaal-cultureel gebied de bevoegdheden aan de nationale staten te laten. Hij hoopt op politieke integratie en sociaal-culturele pluriformiteit.⁴ Daar zou, in het licht van het christen-democratisch alternatief, aan toegevoegd moeten worden dat ook maatschappelijke organisaties, zoals vakbonden, zich sterker op Europees niveau moeten organiseren. Juist ook ten opzichte van 'Brussel'

3. In het CDA wordt daarom gesproken van een verantwoordelijke samenleving, niet van een 'vrije' samenleving, omdat zij geroepen is tot solidariteit en rentmeesterschap.

4. Henk Woldring, *De Franse Revolutie; een actuele uitdaging* (Kampen 1989) 180, 181.

Het Vrijheidsbeeld in New York (foto ANP)

In China keek het vrijheidsbeeld de dictatuur uitdagend in de ogen. (foto ANP)

èn ten opzichte van Europese ondernemingen is een sterk Europees middenveld hard nodig. Bekleed met rechten en plichten vormt een sterk maatschappelijk weefsel een sterke barrière tegen expansionistische overheidsmacht. Door de Franse Revolutie werd 'het maatschappelijk middenveld' platgewalst. Louis beschrijft waarom dat leidde tot de ernstige sociaal-economische misstanden in de

negentiende eeuw. Hij beschrijft evenals Kimman hoe de onthouding van de staat van economische en sociale aangelegenheden weer wel een soort dogma was in de revolutionaire gedachtengang. Kennelijk werd het 'laissez faire, laissez passer' toch een 'Dieu et maître' die boven de menselijke rede uitsteeg. Mogelijke tegenwichten, zoals vakorganisaties, zijn uit hoofde van dit beginsel, maar in weerwil

van de vrijheid van vereniging, lange tijd verboden geweest.

Burke heeft in zijn *Reflections on the Revolution in France* de toon gezet voor 'conservatieve' kritiek op de Franse Revolutie en met name op de Verklaring van de Rechten van de Mens en van de Burger. Hij wijst de veronderstelling dat alle mensen wereldwijd dezelfde rechten hebben af. Wèl kan in ieder land een lijst met rechten en vrijheden van het volk ten opzichte van de vorst worden vastgelegd. Die zullen echter altijd een bijzondere en nooit een universele gelding hebben. Zeker Ellul is vertegenwoordiger van deze opvatting: 'Doen alsof er een universele verklaring van rechten gemaakt kan worden, is toegeven aan de illusie dat alle noties, alle groepen hetzelfde spel spelen. En dat is, overduidelijk, absurd.' Ellul ziet recht namelijk alleen als spelregel die een sociale groep oplegt aan haar leden om te kunnen functioneren. Daar staat toch zeker tegenover dat het christelijk geloof waarheden verkondigt die universele gelding hebben. En dat dus recht doen aan de menselijke waardigheid in de politiek een poging is die waarheid te vinden en toe te passen. De formulering van algemene rechten die beogen de menselijke waardigheid te dienen is daarvan een voorbeeld. Natuurlijk werden en worden die mensenrechten niet meteen ingevoerd en nageleefd. Maar dat maakt hen niet waardeloos. Om aan de column van Van Gennip te refereren: er is in deze jaren een enorme omwenteling ten gunste van het Westers democratisch concept aan de gang in de wereld. Het vrijheidsbeeld is een geschenk geweest van de stad Parijs aan de stad New York. Chinese studenten bouwden hun eigen vrijheidsbeeld, vergelijkbaar, maar typisch Chinees van uiterlijk. Dagenlang keek het de dictatuur uitdagend in de ogen in Beijing. De laatste kon de uitdaging niet aan, en onderdrukte het protest voor democratie met wreed geweld. De mensenrechten zijn maatsta-

ven geworden waaraan burgers en buitenlandse regeringen het gedrag van regeringen mogen toetsen. Absolute macht is uit de gratie.

Nou, en óf de Verklaring van de Rechten van de Mens en van de Burger iets uitgedrukt hebben van universele rechten. Net als eerdere en latere verklaringen leverden zij normen op die boven regeringsmacht staan. Zoals Donner schrijft: Besliste en opgewonden mensen kunnen grote ongelukken brengen, zeker als zij regeermacht hebben. Daarom is het goed als zij in toom kunnen worden gehouden door tegenwichten in de samenleving, door grondwetten en door mensenrechtenverdragen en -verklaringen. De Franse Revolutie is op terreur en geloofsvervolging uitgelopen, juist omdat de gedachten die haar leidden iedere morele binding verwierpen en onafhankelijke gezagscentra in de samenleving afbraken. De totalitaire staat was het gevolg. Dat zou wel eens de belangrijkste les van tweehonderd jaar Franse Revolutie kunnen zijn. Macht – of het nu de macht is van de volkswil, de parlementaire meerderheid, de militaire of de economische macht – behoort ondergeschikt te zijn aan recht. Dat kan worden bevorderd door sterke tegenwichten in te bouwen in de samenleving of door een bindende lijst van normen voor overheidsgedrag op te stellen. In deze tijd is die conclusie, ten behoeve van de weerloze natuur en de weerloze mens, des te actueler.

Literatuur

- Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, Harmondsworth 1983.
- Alfred Cobban, *A History of Modern France 1: 1715-1799*, Harmondsworth 1974.
- Dr. A. Kuyper, *Niet de vrijheidsboom maar het kruis: Toespraak ter opening van de Tiende Deputatenvergadering in het Eeuwjaar der Fransche Revolutie*, Amsterdam 1889.
- Henk Woldring, *De Franse Revolutie: een actuele uitdaging*, Kampen 1989.

Personalia

Mr. J.J.A.M. van Gennip (1930) is plaatsvervangend directeur-generaal Internationale Samenwerking van het ministerie van Buitenlandse Zaken.

Prof. dr. J.M.M. de Valk (1927) is hoogleraar sociale filosofie aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam.

André Louis (1949) is plaatsvervangend secretaris-generaal van de Christen Democratische Internationale en directeur van het CDI-bureau te Brussel

Prof. mr. A.M. Donner is emeritus-hoogleraar staatsrecht aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Jacques Ellul is hoogleraar rechten en politieke wetenschappen aan de universiteit van Bordeaux, voormalig lid van de Nationale Synode van de Gereformeerde Kerk in Frankrijk.

Prof. dr. A.F. Manning (1929) is hoogleraar nieuwste geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Dr. E.J.J.M. Kimman SJ (1946) is bedrijfskundige.

Dr. G. Puchinger (1921) is oud-hoofd van het Historisch Documentatie Centrum van het Nederlands Protestantisme (1800-heden) aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Prof. dr. Joh. Verkuyl (1908) is emeritus-hoogleraar aan de Theologische Hogeschool in Jakarta en aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Drs. Th.B.F.M. Brinkel (1958) is stafmedewerker van het Wetenschappelijk Instituut voor de CDA.